

NAISET 50+ SUOMESSA

Christina Manderbacka, Anja Leppo & Päivi Topo, STAKES, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki

1. MERI -projektin tavoitteet	1
2. Havainnot projektista	2
2.1 Terveys	2
2.2 Koulutus	2
2.3 Työ	3
2.4 Taloudellinen tilanne	4
2.5 Sosiaalinen integraatio	4
2.6 Väkivalta ja hyväksikäyttö	5
2.7 Etujärjestötoiminta	6
3. Johtopäätöksiä ja suosituksia	6
4. Lähteet	7

1. MERI -projektin tavoitteet

MERI -projektin tavoitteena on lisätä yleistä tietoa ikääntyvien naisten elämästä ja kartoittaa ne osa-alueet joilta tutkimustietoa puuttuu. Samalla projekti pyrkii myös vaikuttamaan EU:n tutkimuspolitiikkaan. Meri-projektissa on mukana 12 Euroopan maata: Belgia, Hollanti, Iso-Britannia, Ranska, Kreikka, Italia, Espanja, Portugali, Ruotsi, Suomi, Itävalta ja Saksa, joka toimii projektin koordinaattorina. Projekti alkoi vuonna 2003 ja se päättyi vuonna 2004.

Projektin ensimmäisessä vaiheessa kaikki maat kokosivat omiin tietopankkeihinsa vuosina 1993-2002 julkaistua tutkimustietoa 50+ vuotiaista naisista. Projektin toisessa vaiheessa selvitettiin tilastotietoja. Tietoa koottiin seuraavilta aihealueilta:

- Terveys,
- koulutus,
- työ,
- talous- ja elinolot,
- sosiaalinen integraatio ja osallistuminen,
- väkivalta,
- etujärjestötoiminta.

Suomessa tietoa etsittiin kuudesta eri tietokannasta ja tietopankkiin saatiin yhteensä 75 julkaisua tai artikkelia. Suomessa väestö ikääntyy ennätysvauhtia ja senioreista on paljon tutkimustietoa, mutta tutkimustuloksissa ei aina eritellä sukupuolta. Monet ikääntymiseen liittyvät ongelmat ovat miehille ja naisille yhteisiä mutta sukupuoli on ihmisen elämänsäkaressa kuitenkin keskeisessä asemassa. Onkin sanottu, että *"suuret ikäluokat lienee myös ensimmäinen sukupolvi, joka ei vanhetessaankaan alistu sukupuolettomaan vanhuuteen, vaan vaatii tulla kohdelluksi miehinä ja naisina"*. (Karisto 2003)

Sukupuoli ja terveys ovat ajankohtaisia aiheita terveystieteellisessä tutkimuksessa. Vuonna 2003 julkaistiin ensimmäinen suomenkielinen kokoomateos, jossa keskeisiä terveydellisiä kysymyksiä tarkasteltiin sukupuolten välisiä eroja vertaillen. Myös Suomen Akatemian ikääntymisen tutkimusohjelman (2000-2002) hankkeissa oli monta tutkimusprojektia jotka liittyivät teemaan naiset ja ikääntyminen – ja yksi jossa käsiteltiin teemaa miehet ja ikääntyminen.

Vuonna 2002 Suomessa oli 5,2 miljoonaa asukasta, joista 15% on yli 65-vuotiaita. Keskimääräinen elinajanodote on naisilla 81,5 vuotta ja miehillä 74,9 vuotta. Yli 65-vuotiaat ovat naisvaltainen väestöryhmä etenkin vanhemmissa ikäryhmissä. Suomi on EU-maiden nopeimmin ikääntyviä maita. Väestöennusteen mukaan joka viides suomalainen on täyttänyt 65 vuotta vuonna 2020. Yli 75-vuotiaiden määrän ennustetaan kasvavan lähes puolella vuodesta 1999-2020. (Sosiaali- ja terveysministeriö 1999)

Seuraavat kolme prosessia kuvaavat suomalaisen naisen ikääntymistä: siirtyminen työelämästä eläkkeelle, siirtyminen avioliitosta leskeyteen ja siirtyminen hoivaajasta hoivattavaksi. (Vannemaa 1993, Kangas 1997a)

2. Havainnot projektista

2.1 Terveys

Ikääntyvän naisen elämässä erityisesti vaihdevuodet ovat tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen ajanjakso. Suomi kuuluu korkean hormonikäytön maihin ja vaihdevuosien hormonikorvaushoidosta on tehty paljon tutkimuksia. Hyötyjen ja haittojen joukossa on mainittu monet kansantaudit, vanhenemisen esto sekä kauneus ja naisellisuus. Hormonien käyttöön on suhtauduttu myönteisesti vaikkakin tutkimustulokset hyödyistä ovat olleet ristiriitaisia. (Topo 1997, Hemminki 2003)

Kohdunpoistoja tehdään Suomessa lähes kaksi kertaa enemmän kuin muissa Pohjoismaissa. 45-64 -vuotiaista naisista viidesosalle on tehty kohdunpoisto. (Luoto 1995)

Vuonna 2002 naisten terveydenhuoltoon kului lähes 50 prosenttia enemmän rahaa kuin miesten hoitoon. (www.stakes.fi/tiedotteet/2004/44.htm) Naiset, etenkin 65 vuotta täyttäneet, käyttävät enemmän reseptilääkkeitä kuin miehet. (Rönnemaa & al. 1997) Eläkeikäisiä sepelvaltimotautia sairastavia naisia on enemmän kuin miehiä, mutta taudin toteaminen on vaikeampaa naisilla kuin miehillä. (Strandberg 2000) Myös depressio on naisilla yleisempää kuin miehillä. Yhteispohjoismaisessa tutkimuksessa todettiin 75 -vuotta täyttäneillä suomalaisnaisilla eniten depressiivisiä oireita. Tanskalaisilla miehillä esiintyi vähiten oireita. Miehen suoja depressiota vastaan on: sukupuoli, naimisissa olo, hyvä koulutus ja hyvä taloudellinen asema. (Heikkinen & al. 1995)

Naisten työkyvyttömyyseläkehakemusten hylkäysosuus on keskimäärin 1,5-kertainen miehiin verrattuna. Eroa on yritetty selvittää monilla eri syillä. Yhdeksi syyksi on esitetty, että naisten ja miesten erilainen sairausrakenne vaikuttaa hylkäyseroihin, koska naiset sairastavat miehiä enemmän vaikeasti diagnostisoitavia sairauksia. (Gould & al. 1993)

Liikunnalla on todettu olevan positiivinen vaikutus mielialaan. (Ruuskanen & Ruoppila 1995) Eläkeikäisistä miehistä 66% ja naisista 63% ilmoitti kävelevänsä vähintään 4 kertaa viikossa ainakin puoli tuntia kerrallaan. Ikääntyvät miehet harrastavat usein tehokkaampaa liikuntaa kuin naiset. Naiset harjoittavat hyötyliikuntaa kotiaskareiden parissa. (Karppi & Ollila 1997) Lihaskuntoharjoituksilla on myös selviä yhteyksiä parempaan toimintakykyyn ikääntyessä. Tutkimukset osoittavat, että naisten suorituskykyä voidaan parantaa vielä hyvin korkeassa iässä. (Sipilä & Rantanen 2003)

2.2 Koulutus

Alle 55-vuotiaat naiset ovat paremmin koulutettuja kuin miehet. Naisten palkka on kuitenkin n. 20 prosenttia miehen palkkaa pienempi. (Vartiainen 2002) Kymmenen prosenttia ikääntyneistä opiskelee ikäihmisten yliopistossa, ja suurin osa on naisia. Ikää enemmän opiskeluinnotukseen vaikuttaa koulutustausta. (Tikkanen 1998)

Tilastokeskuksen selvityksen mukaan vuonna 2000 aikuiskoulutukseen osallistui 54 prosenttia 18-64-vuotiaista. Naiset olivat aktiivisempia osallistujia kuin miehet eikä heidän

aktiivisuus myöskään laskenut iän myötä yhtä voimakkaasti kuin miesten. 35-54-vuotiaana naisten osallistumisosuus on korkeimmillaan, miesten taas 25-34-vuotiaana. (Blomqvist & al. 2002, s. 36)

Aikuiskoulutukseen osallistuminen oli voimakkaasti sidoksissa henkilön pohjakoulutukseen – mitä korkeampi koulutus henkilöllä oli, sitä todennäköisempää oli, että henkilö oli osallistunut aikuiskoulutukseen. Myös sosioekonomisen aseman mukaisessa tarkastelussa korkeassa asemassa toimivat osallistuvat aikuiskoulutukseen eniten. (Blomqvist & al. 2002, s. 7)

Yli puoli miljoonaa suomalaista, eli 18 prosenttia 18-64-vuotiaasta osallistui yleissivistävään aikuiskoulutukseen tai harrastuksiin liittyvään koulutukseen vuonna 2000. Naisista 24 prosenttia ja miehistä 12 prosenttia. Eniten opiskeltiin kansalaisopistoissa taide tai taitoaineita, liikuntaa ja vieraita kieliä. (Blomqvist & al. 2002, s. 7)

Aikuiskoulutukseen osallistuttiin kuitenkin eniten työhön tai ammattiin liittyvien syiden vuoksi. Työnantajan tukemaan henkilöstökoulutukseen oli vuoden aikana osallistunut 56 prosenttia palkansaajista. Myös henkilöstökoulutukseen osallistumiseen vaikuttivat eniten henkilön sosioekonominen asema ja pohjakoulutuksen pituus, mutta myös työpaikan koko. Mitä suurempi yritys, sitä suurempi osuus työntekijöistä osallistui henkilöstökoulutukseen. (Blomqvist & al. 2002, s. 8)

Miehillä ikääntyminen vaikutti henkilöstökoulutukseen osallistumiseen selvästi enemmän kuin naisilla. Vanhimmissa ikäluokissa, 45-54 ja 55-64-vuotiaiden ryhmissä, naiset osallistuivat henkilöstökoulutukseen miehiä useammin. (Blomqvist & al. 2002, s. 36)

Tietokonetta käyttäneiden osuus väheni iän myötä. Yli 44-vuotiaissa oli selvästi vähemmän tietokoneen käyttäjiä kuin nuoremmissa ikäryhmissä. Eri ikäisten naisten ja miesten välillä ei ollut paljon eroa tietokoneen käytössä. Vain 45-54-vuotiaiden osalta naiset käyttivät enemmän tietokonetta kuin miehet. (Blomqvist & al. 2002, s. 36)

65-79-vuotiaista noin 12 prosenttia oli osallistunut aikuiskoulutukseen. Osallistumisosuudessa ei ollut eroja miesten ja naisten välillä. Eniten opiskeltiin kansalaisopistojen järjestämällä kursseilla taide ja taitoaineita sekä liikuntaa. Ikääntyneiden ryhmässä suurimmat esteet koulutukseen osallistumiselle olivat terveyteen ja ikään liittyvät syyt. Iäkkäät naiset kokivat miehiä useammin koulutukseen osallistumisen esteeksi väsymyksen sekä epäonnistumisen pelon. Väsymystä piti osallistumista hankaloittavana tekijänä naisista hieman yli puolet ja miehistä reilu kolmannes. Epäonnistumisen pelon ilmoitti esteeksi naisista 18% ja miehistä vain 6%. (Blomqvist & al. 2002, s. 108-109)

2.3 Työ

Suomessa naiset ovat perinteisesti työskennelleet kodin ulkopuolella. Kokopäivä työ on ollut ensisijalla. Kokopäivä työtä ei kuitenkaan ole riittävästi tarjolla joten on työskenneltävä osa-aikaisesti. (Ilmarinen 1999) Vuonna 2002 35% naisista ja 26% miehistä teki työtä osa-aikaisesti koska kokopäivä työtä ei ollut tarjolla. (Tilastokeskus 2003) Suomessa työttömyys on toistaiseksi huomattavasti korkeammalla tasolla kuin muissa Pohjoismaissa. Suurin osa pitkäaikaistyöttömistä on 55+ ikäisiä naisia. (Savola 2000)

Laman seurauksena, 1990-luvun alussa, käynnistyi työpaikoilla keskustelut ikääntymisestä. Ikä koettiin nimenomaan rasitteena. Ikä-keskustelut liittyivät uuden tietoteknologian käyttöönottoon ja epäilykseen siitä, miten vanhemmat nais-toimistotyöntekijät pystyisivät omaksuma uutta tietoteknologiaa. Ikä myönteisenä asiana tuli harvoin esille. (Korvajärvi 1999)

Kahdeksan prosenttia 55-64-vuotiaista naisista on kokenut työpaikallaan ikäsyrrintää. Ikäsyrrintä on ilmiö, josta erityisesti naiset kärsivät. Naisten tilanne ikäsyrrinnän suhteen on miesten tilannetta hankalampi, koska naiset voivat joutua kokemaan kaksinkertaista syrjintää, ikäsyrrintää ja sukupuoleen perustuvaa syrjintää. Ikäsyrrintää koskevissa tutkimuksissa on pääosin keskitetty tarkastelemaan työhönotossa koettua syrjintää, joka voi

tulla ainoastaan työnantajan edustajan taholta. Kuitenkin työtovereiden negatiiviset asenteet on keskeinen elementti ikäsyryjäkokemuksissa. Työtovereiden taholta tullutta ikäsyryjä voidaan pitää työpaikkakiusaamisen yhtenä osa-alueena. Ikäsyryjä on havaittu suurilla työpaikoilla enemmän kuin pienillä. (Kouvonen 1999)

2.4 Taloudellinen tilanne

Vuonna 2002 oli Suomessa keskimääräinen tulo tulonsaajaa kohden 19.471 €, miesten osalta se oli 23.197 € ja naisten osalta 15.982 €. Keskimääräinen eläke oli vuonna 2002 1.020 €/kuukausi, miesten eläke oli keskimäärin 1.180 € ja naisten 900 € kuukaudessa. (www.tilastokeskus.fi: 15.3.2003)

Suomessa ikääntyvät naiset eivät ole köyhiä, mutta muihin ryhmiin verrattuna heidän tulonsa ovat pienemmät ja heidän asuntonsa varustus on puutteellinen jos verrataan tilannetta muihin Pohjoismaihin. (Vannemaa 1993) Ikääntyvät miehet asuvat kuitenkin useammin kuin naiset puutteellisemmin varustetuissa asuinnoissa. (Ikääntyneiden sosiaali- ja terveystilastot 2002, s. 51)

Vuoden 1998 Vanhusbarometrin mukaan 84% yli 60-vuotiaista kokee taloudellisen asemansa turvatuksi. Vaikka eläkeläisten taloudellinen tilanne kokonaisuudessaan näyttää hyvältä, ikääntyneiden arviot eläkkeiden tulevaisuudesta ovat pessimistiset: eläkkeiden tason pelätään alenevan ja eläkeläisten aseman huononevan tulevaisuudessa.

Nyky-yhteiskunnassa kulutuksella on yhä merkittävämpi osa jokapäiväisessä elämässä. Tutkimustietoa ikääntyneiden käsityksistä kulutuksesta ja kulutuksen merkityksistä on vähän. Ikäryhmien välisten kulutuserojen ja ikääntyvien vaatimattoman kulutuksen on katsottu johtuvan sukupolvieroista. Kulutus vaihtelee elämänkulun aikana. Kulutushuippu saavutetaan keski-ikässä 45-50 ikävuoden välillä. Suomalaisten naisten ja miesten kulutuserot ovat heijastaneet ja vahvistaneet perinteistä sukupuolijakoa. Miehet käyttävät rahansa juomiin, tupakkaan ja autoon, ja naiset ostavat vaatteita ja terveyden- ja kauneudenhoitoon liittyviä palveluja ja tuotteita. Viime vuosina naisten ja miesten kulutustavat ovat kuitenkin lähentyneet. (Rantamaa 1999, Rantamaa & Hakamäki 1998)

Ensimmäisiä merkkejä ikä- ja sukupuoliroolien laventumisesta ja ikääntyvien naisten kulutustyylien murtumisesta löytyy vuoden 1994 kulutustilastoista. Naisten kulutuskeskiarvojen ikäryhmittäinen tarkastelu osoitti, että useilla kulutuksen alueilla 45-60-vuotiaat naiset käyttivät rahaa keskimäärin enemmän kuin heitä nuoremmat tai vanhemmat. 45 -vuotta täyttäneet naiset käyttivät enemmän rahaa vaatteisiin sekä kulttuuriin ja vapaa-ajan harrastuksiin kuin aikaisemmin. Keski-ikäiset naiset myös ostivat enemmän sanoma- ja aikakauslehtiä kuin nuoremmat. (Rantamaa 1999)

2.5 Sosiaalinen integraatio

Yksinasuvia naisia on vanhusväestössä huomattavasti enemmän kuin yksinäisiä miehiä. Miesten elinikä on lyhyempi ja avioliitossa mies on yleensä vaimoaan pari vuotta vanhempi. Vanhusikäistä miestä on yleensä puoliso hoitamassa. Sen sijaan monet ikääntyvät naiset jäävät yksin puolison kuoltua. Lähes puolet 65 vuotta täyttäneistä naisista asuu yhden hengen talouksissa. Saman ikäisistä miehistä yksin asuvia on vajaa viidennes. (www.tasa-arvotietopankki.fi/tulokset.html)

Vanhusbarometrin mukaan suomalaisten ikäihmisten yhteiskunnallinen aktiivisuus on muihin EU jäsenmaiden vastaavankäisiin ihmisiin verrattuna korkea. Ikäihmiset myös lähtevät entistä useammin viihtymään kahviloihin ja ravintoloihin. (Vanhusbarometri 1998) Eläkeikäisten alkoholinkäyttö on vähäisempää kuin työikäisten, mutta eläkeikäisten ja nuorempien ikäryhmien väliset erot ovat kaventuneet. Myös ikääntyvien naisten alkoholinkäyttö on lisääntynyt. Nuorempien ikäryhmien lailla myös ikääntyvät naiset ovat

omaksuneet uusia juomatapoja. Ikäihmiset käyttävät alkoholia enimmäkseen yksityisesti, kotona tai kylässä. (Tolvanen 1996)

Samalla kuin yli 60-vuotiaiden sosiaaliset kontaktit perheeseen ja ystäviin ovat lisääntyneet, kontaktit nuoriin ovat vähentyneet vuodesta 1994 vuoteen 1998. Ikäihmiset viihtyvät parhaiten ikäistensä seurassa, mutta suhtautuminen nuoriin on kuitenkin myönteistä. (Vanhusbarometri 1998)

Tutkimusten mukaan isoäitiys tuo naisen elämään uudenlaisen merkityksellisyyden. Isoäidin ja lapsen suhde on molemmille ainutlaatuinen. Isoäidit ovat sosiaalista pääomaa joista on vain vähän tutkimustietoa saatavilla. Isoäideillä on tärkeä tehtävä hoivan ja huolenpidon alueella, mutta he ovat myös merkittävä kuluttajaryhmä ja aktiivinen osa yhteiskuntaa. (Taipale 2002) Suomessa myös isoisät toimivat melkein yhtä aktiivisesti kuin isoäidit lastenlastensa hoivaajina. (Salmi 2003)

Ikääntyneen väestön liikkumismahdollisuuksia ja -esteitä selvittävä tutkimus osoitti, että miehet käyttivät matkoihinsa pääasiassa omaa autoa ja ajoivat itse, kun taas naiset käyttivät muita kulkuvälineitä, olivat autossa matkustajina tai kävelivät. Yleisesti ottaen myös miehet tekivät naisia enemmän matkoja. Naiset poistuivat kotoaan miehiä harvemmin esim. elintarvikekauppaan. Naiset myös ilmoittivat merkittävästi useammin kuin miehet, että he tekisivät enemmän matkoja, mikäli se olisi helpompaa ja esteetöntä. (Siren & Blomqvist 2001)

Kronologinen, kalenterivuosisissa mitattava ikä on sukupuolen ohella yksi keskeisimmistä tavoista, joilla ihmiset määrittävät itseään ja muita. Pelkkä kronologinen ikä ei kuitenkaan määrittele tai ennusta aikuisen ihmisen elämäntilannetta, kiinnostuksia tai tarpeita. Naisen ikääntymistarinat rakennetaan kuitenkin useimmiten "biologisen juonen mukaisesti". (Nikander 1999)

Sinikka Vakimon väitöskirjassa, "Paljon kokeva, vähän näkyvä", on analysoitu miten erilaisissa teksteissä puhutaan vanhasta naisesta. Tarkasteltavana on mm. Kalevala ja sen tulkinnat, kansanperinteen seksi- ja vanhapiikakaskut sekä mediatekstit. Tutkimuksessa havaittiin, kuinka puhutavat naisen vanhuudesta ovat usein sukupuolettomuutta ja vanhuuden ajan kurjuutta korostavia. Kun vanhasta naisesta puhutaan, hänestä puhutaan humoristisessa tai sitten värityyneessä ruumiillisessa "kurjuusdiskurssissa". Vanhuuden arvostuksen ja vanhuuden kunnioittamista ei analysoiduista teksteistä juuri löytynyt: vanhat naiset on kuvattu arkisissa rooleissa, huomaamattomina ja sosiaalisesti eristettyinä. (Vakimo 2001)

Mediassa seksuaalisuus esitetään vielä nykyaikanakin vain nuorten ja kauniiden ihmisten erityisoikeutena. Yksi ikääntymiseen liitetystä myyteistä on ollut, että ihmiset menettäisivät seksuaalisen mielenkiintonsa ikääntyessään. Useimmille vanhoille ihmisille seksuaalinen aktiivisuus on kuitenkin tärkeä tapa ilmaista kiintymistä ja huolenpitoa. Ikääntyminen vaikuttaa miesten ja naisten parisuhteisiin ja seksuaalielämään eriarvoisesti siksi, että ikääntyviltä naisilta puuttuu kumppani paljon miehiä useammin. Naiset jäävät leskiksi miehiä nuorimpana. Vanhemmilla ihmisillä seksuaalinen aktiivisuus keskittyy pääsääntöisesti avioliittoihin. Muunlaiset seksikokemukset ovat harvinaisia. (Kontula 2003)

2.6 Väkivalta ja hyväksikäyttö

Vuonna 1997 Suomessa tehtiin ensimmäistä kertaa pelkästään naisten väkivaltakokemuksia kartoittava kyselytutkimus. 40% naisista on joutunut miehen tekemän fyysisen tai seksuaalisen väkivallan tai uhkailun kohteeksi joskus elämässään 15 vuotta täytettyään. 52% naisista on joutunut sukupuolisen ahdistelun tai häirinnän kohteeksi joskus elämässään 15 vuotta täytettyään. Naisiin kohdistuva väkivalta parisuhteen ulkopuolella on yleisemmin seksuaalista kuin fyysistä väkivaltaa. Vuosittain Suomessa kuolee perheväkivaltaan keskimäärin 27 naista. Parisuhdeväkivalta kohdistuu enimmäkseen nuoriin naisiin. (Heiskanen & Piispa 1998)

Väkivallan muodot ovat kuitenkin iästä riippumattomia. Vanhukset voivat olla fyysisen, henkisen, seksuaalisen ja taloudellisen väkivallan kohteena. Vanhuksiin kohdistuvan väkivallan yhtä erityistä muotoa kuvaa "hoidon laiminlyönti" tilanteissa, joissa vanhus on hoitoa ja apua saava osapuoli. Suomalaisessa kahteen kuntaan kohdistuneessa tutkimuksessa 65 vuotta täyttäneistä miehistä 3% ja naisista 9% kertoi olleensa väkivallan kohteena. Yleisesti kuitenkin arvioidaan, että vanhuksiin kohdistuvat yleisluvut ovat aliarvioituja (Perttu 1994 & 1998)

Vanhuksiin kohdistuvan väkivallan uhri on useimmiten nainen. Ikääntyvät naiset ovat myös useammin kuin nuoret naiset näkymättömiä väkivallan uhreja. Jos uhri on vanha, pahoinpidelty ja nainen, syrjäytymisvaara on kolminkertainen. Erityisesti myös etnisiin vähemmistöryhmiin kuuluvat naiset ovat syrjäytymisvaarassa. (Perttu 1998)

Ikääntyvälle naiselle avun hakeminen saattaa olla vaikeaa. Esteenä voi olla häpeän tunne tai ikääntynyt nainen voi myös olla eristyksissä terveydentilansa ja liikkumisongelmiensa vuoksi. Miehillä jotka käyttäytyvät väkivaltaisesti vanhuksia kohtaan on usein alkoholi- ja mielenterveysongelmia ja ikääntyvä nainen tuntee vastuuta väkivallantekijän elämästä. Mutta myös vanhat naiset voivat olla väkivaltaisia. Naisten käyttämä väkivallan muoto on useimmiten hoidon laiminlyöntiä hoitosuhteessa. Miesten harjoittama väkivalta taas useimmiten on fyysistä. Vanhojen miesten käyttämää seksuaalista ja fyysistä väkivaltaa ei tunneta kovin hyvin. (Perttu 1998)

2.7 Etujärjestötoiminta

Vuoden 1998 Vanhusbarometrin mukaan ikäihmisten yhteiskunnallinen osallistuminen jonkin etujärjestön, vapaaehtoisjärjestön tai seurakunnan toimintaan on lisääntynyt merkittävästi. Yli 60-vuotiaista yli puolet osallistuu jonkin etujärjestön toimintaan. Osallistumisessa seurakunnan ja järjestöjen toimintaan on havaittavissa eroja sukupuolen ja koulutuksen mukaan. Naiset osallistuvat enemmän seurakunnan ja vapaaehtoisjärjestöjen toimintaan, miehet puolestaan osallistuvat etujärjestöjen toimintaan. (Vanhusbarometri 1998) Viime vuosina ikääntyvät naiset ovat huomattavassa määrin liittyneet "miehisille" järjestöaloille kuten esimerkiksi veteraanijärjestöihin. Myös eläkeläisjärjestöissä naisten aktiivisuus on hyvin korkeaa miehiin verrattuna. (Helander 1998)

Vanhusbarometrin mukaan myös ikäihmisten kiinnostus kunnallispolitiikkaa kohtaan on lisääntynyt. Tutkimusten mukaan, sekä kunnallis- että EU vaaleissa, naiset äänestävät kuitenkin huomattavasti useammin miesehdokasta kuin mitä miehet naisehdokasta. Äänestäjien ikä ei tutkimustulosten mukaan näyttäisi vaikuttavan siihen äänestääkö hän mies- vai naisehdokasta. Mitä pienemmästä kunnasta on kysymys, sitä useammin naisäänestäjät valitsevat miesehdokkaan. (Mäki-Lohiluoma 1998)

3. Johtopäätöksiä ja suosituksia

Suomi on EU-maiden nopeimmin ikääntyviä maita. Viime vuosina on erityistä huomiota kiinnitetty työvoiman ikääntymiseen. Tulevaisuuden suurina haasteina ovat ikääntyvä väestö ja työvoiman riittävyys. Työikäisten määrä alkaa laskea vuodesta 2010 alkaen kun suuret ikäluokat siirtyvät eläkkeelle. Kansallinen ikäohjelma toteutettiin vuosina 1998-2002. Ohjelman tavoitteena oli vahvistaa ikääntyvien työntekijöiden asemaa työmarkkinoilla ja edistää heidän pysymistään työssä aiempaa pitempään sekä auttaa heitä työllistymään. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2002, s. 3)

Suomen Akatemian ikääntymisen tutkimusohjelma oli käynnissä vuosina 2000-2002. Ohjelman yleisenä tavoitteena oli tuottaa tutkimustietoa, joka auttaa yhteiskuntaa vastaamaan väestön ikääntymisen tuomiin haasteisiin. (www.uta.filaitokset/tsph/itu/ohjelma.htm)

Suomen Akatemian teettämän naistutkimuksen tieteenala-arvioinnin loppuraportin mukaan naistutkimus on Suomessa korkeatasoista. Osa-alueet joita tulisi edelleen kehittää ovat: sukupuoli ja politiikka, teknologia sekä talouselämä. Tärkeitä tutkimusaloja ovat Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan (STM 1999, s. 4) gerontologinen tutkimus, jossa otetaan huomioon vanhenemiseen liittyvät fysiologiset, sosiaaliset, terveydelliset ja taloudelliset näkökulmat sekä vanhusten omassa kodissa asumista tukeva asuin- ja elinympäristö. Myös modernin teknologian avaamia mahdollisuuksia hoidossa, tiedonsiirrossa ja kotona selviytymisessä tutkitaan. Tärkeitä kysymyksiä ovat lisäksi ikääntyneiden asema yhteiskunnassa ja sukupolvien välinen solidaarisuus.

Sukupuolella on merkittävä vaikutus terveyteen. Naiset oireilevat, sairastavat ja käyttävät terveystalv palveluja miehiä enemmän. Naiset kuitenkin elävät miehiä pidempään. Vuonna 2003 julkaistiin ensimmäinen suomalainen kokoomateos "Sukupuoli ja Terveys", jossa keskeisiä kansanterveydellisiä kysymyksiä tarkastellaan sukupuolten välisiä eroja vertaillen. Sukupuolen merkitys ikääntymisen tutkimuksessa on myös tiedostettu. Viimeisimmässä Suomen Akatemian Ikääntymisen Tutkimusohjelman projekteissa on useita hankkeita, joissa kohderyhmänä ovat naiset ja ikääntyminen – ja yksi hanke, jossa kohderyhmänä ovat miehet ja ikääntyminen.

Yleisesti ottaen tutkimuksia ei kuitenkaan aina ole riittävästi analysoitu molempien sukupuolten näkökulmasta. Tieto miehistä ja naisista esiintyy vain taustamuuttujana. Tutkimuksessa tulisi aina analysoida tutkittavaa ilmiötä niin, että mukana on sekä naisia että miehiä ja pohtia sitä luoko sukupuoli eroja tutkittavassa asiassa, ja jos, niin miten. (Salmi 2003)

Ikääntyvien naisten jokapäiväisestä elämästä on hyvin vähän tutkimustietoa saatavilla esim. sukupolvien välisestä avusta ja tuesta (mm. taloudellinen tuki), sosiaalisista verkostoista, vapaaehtoistyöstä ja poliittisesta osallistumisesta.

Tutkimusta erityisryhmien osalta, esimerkiksi hyvin vanhojen ja vammaisten naisten asemasta kuten myös maahanmuuttajien elämästä tulisi myös edistää.

4. Lähteet

- Aromaa, Arpo & Koskinen, Seppo eds. (2002) Terveys ja toimintakyky Suomessa, Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset (Health and functional capacity in Finland. Baseline results of the Health 2000 health examination survey). Publications of the National Public Health Institute B 3/2002.
- Blomqvist, Irja & Ruuskanen, Timo & Niemi, Helena & Nyysönen, Eeva (2002) Osallistuminen aikuiskoulutukseen – Aikuiskoulutustutkimus 2000. Tilastokeskus. Koulutus 2002:5.
- Care and Services for Older People 2002, Stakes, Social Security 2003:1
- Charpentier, Sari & Järnefelt, Noora (2002) Kiire ja vanheneminen työelämässä – ikääntyminen työntekijöille tarjoutuvana tulkintatapana (Time pressure and ageing in working life – Ageing as a framework for constructing experiences). Gerontologia, Journal of the Finnish Society for Growth and Ageing Research, 16 (2):62-73, Jyväskylä
- Eräsaari, Leena (2002) Moderni mummo (Modern grandmothering). Gerontologia, (16);1; 10-20, (Journal of Finnish Society for Growth and Ageing Research, Jyväskylä
- Forss, Simo; Karjalainen, Pirkko; Tuominen, Kristiina (1995) Mistä apua vanhana? Tutkimus vanhusten avuntarpeesta ja eläkeläisten vapaaehtoistyöstä (Who will help when you get old? A study about the needs of elderly people and voluntary work of elderly people) Eläketurvakeskus, tutkimuksia 1995:3 (the Central Pension Security Institute)
- Gould, Raija; Hytti, Helka; Lietsala, Leena (1993) Työkyvyttömyyseläkehakemusten hylkäykset naisilla ja miehillä s.1-11. (Women and men and rejected applications on Disability Pension) teoksessa Naisten ja miesten työkyvyttömyys – erot eläkkeiden

- hylkäämisessä. Tasa-arvojulkaissuja, Sarja A 2/1993 Sosiaali- ja terveysministeriö, (Ministry of Social Affairs and Health). Helsinki
- Hakamies-Blomqvist, Liisa (1994) Older Drivers in Finland: Traffic Safety and behaviour. Reports from Liikenneturva. Helsinki
- Hatela, Pauliina (2000) Iäkkäiden naisleskien tarinoita arjesta ja selviytymisestä vuosi puolison kuoleman jälkeen (Elderly widows' stories about their everyday life and coping one year after the death of their spouse). Jyväskylän yliopisto (University of Jyväskylä) selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/f/hatela.pdf
- Heikkinen, Riitta-Liisa; Berg, Siv; Avlund, Kirsten (1995) Depressive Symptoms in Late Life: Results from a Study in Three Nordic Urban Localities. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 1995, 10,4. Dec, 315-330 (CSA, Internet Database Service)
- Heiskanen, Markku & Piispa, Minna (1998) Faith, Hope, Battering: A Survey of Men's Violence against Women in Finland. Statistics Finland. Helsinki
- Helander, Voitto (1998) Jäsenyys ja osallistuminen järjestöissä (Membership and participation in organisations) in Kuntalaisten valta ja valinnat (Power and choices of the inhabitants of municipalities) Mäki-Lohiluoma, Kari-Pekka; Pekola-Sjöblom, Marianne; Ståhlberg, Krister (eds.), Suomen Kuntaliitto (The Association of Finnish Local and Regional Authorities). Helsinki
- Hirvensalo, Mirja & Rasinaho, Minna & Rantanen Taina & Heikkinen, Eino (2003) Liikunta (Physical Activity) p.371- 378 in Heikkinen, Eino & Rantanen, Taina (2003) (eds.) *Gerontologia*. Duodecim, Helsinki
- Hytti, Helka (1993) Naiset ja miehet varsinaisten työkyvyttömyyseläkkeiden hakijoina, s 27-52 (Women and Men as Applicants for Ordinary Disability Pensions) teoksessa Gould, Raija; Hytti, Helka; Lietsala, Leena & al.(1993) Naisten ja miesten työkyvyttömyyseläkkeiden hylkäämisessä, Tasa-arvojulkaissuja, Sarja A 2/1993, Sosiaali- ja terveysministeriö. (Ministry of Social Affairs and Health, Gender equality) Helsinki
- Hännikäinen, Irmeli (1998) Vaimot sotainvalidien rinnalla: Elämäntehtävänä seliytyminen (Wives of the disabled soldiers: a survival strategy. The course of lives of our war veterans and their families seen from the point of view of women studies). Gaudeamus. Helsinki
- Iltanen, Sonja (2001) Vaatesuunnittelusta vanhuuden muutoksissa (Diversity of ageing in Fashion Design) *Gerontologia* 2001; (15); 1; 71 (Journal of Finnish Society for Growth and Ageing Research. Jyväskylä
- Ilmarinen, Juhani (1999) Ageing workers in the European Union. Finnish Institute of Occupational Health, Ministry of Social Affairs and Health, Ministry of Labour.
- Kallionsivu, Monika (2002) Fyysisen aktiivisuuden muutokset leskeksi jääneillä iäkkäillä naisilla (Changing physical activity of widowed elderly female). University of Jyväskylä. selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/f/mkallionsivu.pdf
- Kangas, Ilka (1997a) SEW – Situation of Elderly Women: Four life stories of grandmothers on the fringes of the European Union. Stakes, Helsinki
- Kangas, Ilka (1997b) Naisten vaihdevuosien ja vanhenemisen tulkinnat (Accounts of menopause and aging, Constructions of climacterium by women). Gaudeamus. Helsinki
- Karisto, Antti (2003) Väestö vanhenee sulkupolviittain – suuret ikäluokat esimerkkeinä. Teoksessa Heikkinen, Eino & Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Duodecim
- Karppi, Sirkka-Liisa & Ollila, Sirkku (1997) Fyysisen toimintakyvyn muutos ja suoriutuminen päivittäisistä toimista (Functional capacity and activities of daily living) in Rönnemaa, Tapani & Karppi, Sirkka-Liisa (eds.) *Terveyden ja toimintakyvyn muutokset terveillä 65-vuotiailla miehillä ja naisilla: seurantatutkimus 80 vuoden ikään asti* (Changes in health and functional capacity in initially healthy 65 years old men and women followed up to the age of 80 years) Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia. 23. (The Social Insurance Institution, Social security and health reports 23). Turku

- Karppinen, Päivi (1999) Ostoruumis – moraalinen ongelma? (Buying a new body – a moral problem?) in Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (1999) (eds.) Naiset ja ikääntyminen (Women and ageing). Gaudeamus Oy. University Press Finland Ltd. Helsinki
- Kirsi, Tapio (2000) Naisen tehtävä, Aviovaimot dementiapotilaan omaishoitajana (A Woman's lot. Wives as caregivers to their demented husbands) Gerontologia 2000;14 (4):229-240. Journal of the Finnish Society for Growth and Aging Research. Jyväskylä
- Kontula, Osmo (2003) Seksuaalikäyttäytyminen (Sexual behaviour) in Heikkinen, Eino & Rantanen, Taina (eds.) Gerontologia (Gerontology). Duodecim. Tampere
- Korvajärvi, Päivi (1999) Ikäsyryjännän kokemukset ja käytännöt työelämässä (Experiences and practices in working life in Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (1999) (eds.) Naiset ja ikääntyminen (Women and ageing). Gaudeamus Oy. University Press Finland Ltd. Helsinki
- Kouvonen, Anne (1999) Ikäsyryjintäkokemukset työssä ja työhönotossa (Experiences of Age Discrimination in Work and Recruitment) Työpoliittinen tutkimus 203. Työministeriö, Ministry of Labour. Helsinki
- Lammi-Taskula, Johanna & Suhonen, Anna-Stiina (1999) Puolin ja toisin: Sukupolvien välinen auttaminen Työ ja perhe- kyselyaineiston ja haastattelujen valossa. (results from the project "Combining Work and Family life" Working papers 1/1999) Työpäporeita 1/1999.
- Laulaja, Riikka & Halvorsen, Kirsi (2000) Oman viehättävyyden kokeminen ikääntyneillä naisilla (Attractiveness in elderly women). Jyväskylän yliopisto (University of Jyväskylä). selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/f/laulaja&halvorsen.pdf
- Luoto, Riitta (1995) Hysterectomy in Finland: Occurrence, indications, and association with cardiovascular morbidity. Stakes. Research Reports 49
- Luoto, Riitta & Viisainen, Kirsi & Kulmala, Ilona (eds.) (2003) Sukupuoli ja Terveys (Gender and Health) Vastapaino. Tampere
- Martelin, Tuija; Koskinen, Seppo; Kattainen, Anna; Sainio, Päivi; Reunanen, Antti; Aromaa, Arpo (2002) Changes and Differentials in the Prevalence of Activity Limitations among Finns Aged 65-74: Comparison of the Midi-Finland Health Examination Survey (1978-80) and the FINRISK-97 Senior Survey (1997). Yearbook of Population Research in Finland, 2002, 38,55-57. (CSA; Internet Database Service)
- Ministry of Social Affairs and Health, Policy on Ageing, Brochures 1999:4 eng. Helsinki
- Ministry of Social Affairs and Health, The Many Faces of the National Programme on Ageing Workers 1998-2002. Publications 2002:3
- Mäki-Lohiluoma, Kari-Pekka (1998) Vaalikäyttäytyminen kunnallis- ja eurovaaleissa (Voting behaviour in local and Euro-elections) in Kuntalaisten valta ja valinnat (Power and choices of the inhabitants of municipalities) Mäki-Lohiluoma, Kari-Pekka; Pekola-Sjöblom, Marianne; Ståhlberg, Krister (eds.). Suomen Kuntaliitto (The Association of Finnish Local and Regional Authorities). Helsinki
- Mäensivu, Vesa (2002) Ikääntyvien viestintävalmiudet ja digitaalinen epätasa-arvo (Telecommunication skills of ageing adults and the risk of a digital divide) Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 71, Kansaneläkelaitos. The Social Insurance Institution, Studies in social security and health. Helsinki
- Nikander, Pirjo (1999) Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma s.17-45 (From course of life to history of life: age and the changing images) teoksessa Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (1999) (eds.) Naiset ja ikääntyminen (Women and ageing). Gaudeamus Oy. University Press Finland Ltd. Helsinki
- Nores, Tuula Hannele (1994) The Elderly Care. University of Tampere. Department of Nursing. Publications A 4/94. Tampere

- Nurmi, I & Luthje, P (2002) Incidence and costs of falls and fall injuries among elderly in institutional care. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 20 (2) Jun 2002, p. 118-22. (CSA, Internet Database Service)
- Ojala, Hanna (2000) "On siellä sellainen kiva fiilis". Ikäihmisten yliopistossa opiskelun merkitys ikääntyvän naisen elämänkulussa. ("There is a kind of nice feeling" Studies in the University of the Third Age and the meaning in an elderly woman's life course). University of Tampere: tutkielmat.uta.fi/tutkielma.
- Perttu, Sirkka (1995) Ikääntyviin kohdistuva perheväkivalta. (Domestic violence against elderly persons) *Aiheita* 32/1995. Stakes
- Perttu Sirkka (1996) Abuse of the Elderly: Services Provided for Victims in a Finnish Nursing Home 1992-1993 in *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 1992,8,2, 23-31 (CSA, Internet Database Service)
- Perttu, Sirkka (1998) Vanhuksiin kohdistuva väkivalta ikääntyvien naisten kysymyksenä (Violence against elderly persons as a question of older women), in Kiviaho, Pirkko & Sveins, Petteri (eds.) *Puheenvuoroja naisiin kohdistuvasta väkivallasta* (Questions about violence against women). Ministry of Social Affairs and Health. Helsinki
- Piispa, Minna & Heiskanen, Markku (2001) The Price of Violence, the Costs of Men's Violence against Women in Finland, *Statistics Finland & Council for Equality, Justice* 2001:3
- Rantamaa, Paula (1999) Ikääntyvät naiset ja kulutus s. 106-120 (Elderly women and consumption) teoksessa Kangas, Ilka; Nikander, Pirjo (eds.) *Naiset ja ikääntyminen* (Women and ageing) Gaudeamus. Helsinki
- Rantamaa, Paula & Hakamäki, Matti (1998) Ikä ja kulutus (Age and Consumption) teoksessa *Hyvinvointi Katsaus Spesiaali 1998*. Tilastokeskus. Helsinki
- Repo, Katja (1997) Naiset ja eläketurva: Vertaileva tutkimus naisten asemasta Suomen, Iso-Britannian ja Saksan eläkejärjestelmissä (Women and Pensions, comparing women's position in pension systems in Finland, Great Britain and Germany), *Kansaneläkelaitos*. (the Social Insurance Institution) Helsinki
- Ronkainen, Suvi (1999) Ikääntyvän naisen seksuaalisuus (uusintapainos) (Elderly women and sexuality). Sosiaali- ja terveysministeriö. (Ministry of Social Affairs and Health). *Tasa-arvojulkaistuja*. Sarja D: Naistutkimusraportteja 1/1990. Helsinki
- Ruuskanen, J M & Ruoppila, (1995) Physical activity and psychological well-being among people aged 65 to 84 years. *Age and Ageing* 24 (4) Jul 97, p. 292-6 IS (CSA, Internet Database Service)
- Rönnemaa, Tapani & Impivaara, Olli & Aalto, Teuvo & Seppänen, Asko (1997) Lääketieteelliset tutkimukset (Physical health, illness, and use of medicines) in Rönnemaa, Tapani & Karppi, Sirkka-Liisa (eds.) *Terveiden ja toimintakyvyn muutokset terveillä 65-vuotiailla miehillä ja naisilla: seurantatutkimus 80 vuoden ikään asti* (Changes in health and functional capacity in initially healthy 65 years old men and women followed up to the age of 80 years) *Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia* 23. (The Social Insurance Institution, Social security and health reports 23. Finland). Turku
- Salmi, Minna (2003) "Combining work and family as an issue of intergenerational help". Paper presented in the 6th ESA Conference in Murcia, September 23-26, 2003. Research Network Gender relations in the labour market and the welfare state
- Salmi, Minna (2003) Puheenvuoro Stakesin strategiapäivillä 14.3.2003
- Savola, Lotta (2000) Naiset Suomen työmarkkinoilla 1900-luvulla (Women's labour market position during 1990s). Tilastokeskus (Statistics Finland). Helsinki
- Sihvonen, Ari-Pekka (1994) Suomalaisten toimintakykyiset elinvuodet: Metodinen tarkastelu ja mittaaminen. (The health expectancy in Finland. Methodology and measurement) *Stakes. Reports*. Helsinki

- Sipilä, Sarianna & Rantanen, Taina (2003) Lihaskoivu teoksessa Heikkinen, Eino & Rantanen, Taina (toim.) Gerontologia. Duodecim
- Siren, Anu & Hakamies-Blomqvist, Liisa (2001) läkkäiden tienkäyttäjien liikkumismahdollisuudet ja liikkumisen esteet (The mobility and obstacles to mobility of older road users. Ajoneuvohallintokeskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 1/2001 (the Finnish Vehicle Administration, reports) Helsinki.
- Sjöblom, Stefan (1998) Kuntalaiset ja vaikuttaminen (The inhabitants of municipalities and their opportunities to influence the decision-making process in Kuntalaisten valta ja valinnat (Power and choices of the inhabitants of municipalities) Mäki-Lohiluoma, Kari-Pekka; Pekola-Sjöblom, Marianne; Ståhlberg, Krister (eds.). Suomen Kuntaliitto (The Association of Finnish Local and Regional Authorities). Helsinki
- Statistics Finland: Adult Education Survey 2000. Blomqvist, Irja & Ruuskanen, Timo & Niemi, Helena & Nyyssönen, Eeva (2000) Participation in adult education and training in Finland, tilastokeskus.fi/tk/he/aes00_pub-pdf
- Statistics Finland: Time Use Changes in Finland through the 1990s. Niemi, Iiris & Pääkkönen, Hannu. Culture and the Media 2002:2
- Statistics Finland: Women and Men in Finland 2003, Gender Statistics 2003, Product number 7173 H
- Statistics Finland: Telecommunications in Finland 2002. Science, Technology and Research 2003:2
- Strandberg, Timo (2000) Sepelvaltimotauti ikääntyvillä naisilla (Coronary heart disease in elderly women) in Vanhustyö (Elderly work) 2000;7;21-22. Vanhustyön Keskusliitto (The Central Union for the Welfare of the Aged). Helsinki
- Strandberg, Timo, Sepelvaltimotauti ikääntyvillä naisilla (coronary heart disease in elderly women), www.gernet.fi/artikkelit/index.html
- Sulander, Tommi & Helakorpi, Satu & Nissinen, Aulikki & Uutela, Antti (2003) Health Behaviour and Health among Finnish Elderly, Spring 2001, with trends 1993-2001 Publications of the National Public Health Institute B 17/2001.
- Taipale, Vappu (2002) Isoäiti kirja (Grandmother book), WSOY, Porvoo
- Tikkanen, Tarja (1998) Learning and education of older workers: lifelong learning at the margin. University of Jyväskylä
- Tolvanen, Eija (1996) Kastuuko Mummokuva ? (Changing Drinking Habits in the Elderly) in Alkoholipolitiikka 1996: 1, p. 3-8, Helsinki
- Topo, Päivi (1997) Dissemination of climacteric and postmenopausal hormone therapy in Finland – an Example of the Social Shaping of a Medical Technology. Stakes. Research Reports 78.
- Uotinen, Virpi (2001) Henkistä nuorekkuuden kokemuksesta selittävät tekijät iäkkäillä itsenäisesti asuvilla naisilla (The factors which explain the mental youthfulness in independent living elderly women). Gerontologia 2001; (15);1;87 (Journal of Finnish Society for Growth and Aging Research) Jyväskylä
- Varama, Marja; Hakkarainen, Anne; Laaksonen, Seppo (eds.) Vanhusbarometri 1998 (Old Age Barometer 1998). Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:3 (Ministry of Social Affairs and Health). Helsinki
- Vakimo, Sinikka (2001) Paljon kokeva, vähän näkyvä – tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä (Out of Sight but Full of Life – A Study of Cultural Conceptions of Old Women and their Life) SKS. Helsinki
- Vannemaa, Marita (1993) Iäkäs nainen Suomessa ja muissa Pohjoismaissa (An elderly woman in Finland and other Nordic Countries). Stakes. Raportteja (Reports) 101.
- Vartiainen, Juhana (2002) Gender wage differentials in the Finnish labour market. www.tasa-arvo.fi/julkaisuja/englichcompact.pdf